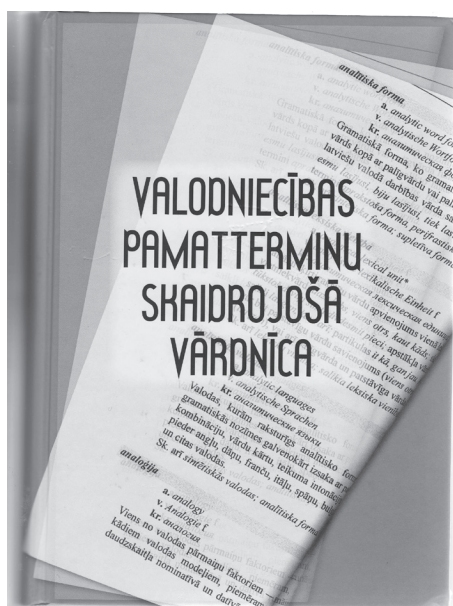

REGINA KVAŠYTĒ

Šiaulių universitetas

VALODNIECĪBAS PAMATTERMINU SKAIDROJOŠĀ VĀRDNĪCA

Sastādījis autoru kolektīvs V. Skujiņas vadībā, Rīga, 2007, 624 p.

2008 metų pradžioje Latvijoje pasirodė ilgai lauktas terminografijos leidinys, pagaliau leidžiantis ir kalbininkams pasijusti šiuolaikišką terminiją turinčios srities specialistais. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* – tai pirmas aiškinamasis kalbotyros terminų žodynas, parengtas latvių kalba, kuriame, kaip matyti iš žodyno pavadinimo, sukaupți pagrindiniai šios mokslo šakos terminai. Ligšiol kolegos naudojosi beveik 50 metų senumo verčiamuoju rusų–latvių kalbų terminų žodynu, kuris jau nebetenkino pasikeitusios mokslo kalbos poreikių (VTV 1963). Tačiau naujojo žodyno

autoriai juo rėmėsi atsirinkdami terminus ir jų atitikmenis rusų kalba. Vardovaujami habilituotos filologijos mokslų daktarės, žinomos Latvijos terminologės Valentinos Skujinios (Valentīna Skujiņa), žodyną parengė plačių mokslinių interesų vyresniosios ir vidurinės kartos kalbininkai Ojars Bušas (Ojārs Bušs), Daiga Juoma (Daiga Joma), Andra Kalnača, Ilzė Lokmanė (Ilze Lokmane), Dacė Markus (Dace Markus) ir Iveta Pūtelė (Iveta Pūtele). Jiems talkino nemažai kitų filologijos mokslo atšakų specialistų. Lėšų žodynui leisti skyrė valstybinė agentūra „Valsts valodas aģentūra“ [Valstybinė kalbos agentūra], o jo rengimo iniciatyva priklauso Latvijos universiteto agentūrai „Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts“ [Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas].

Svarstant Žodyno medžiagą daug diskutuota, derintos individualios nuomonės. Kaip ir bet kurioje kitoje srityje, iš pradžių reikėjo atrinkti sąvokas, kurios pateks į Žodyną, vėliau iš jau turimų terminų atsirinkti vartotinus, tobulinti arba kurti naujus, taip pat juos apibrėžti ir ieškoti atitikmenų užsienio kalbomis. Kaip patys autoriai Pratarinėje sako, pagrindinis žodyno tikslas yra sukaupti ir aiškinti aktualiausius kalbotyros terminus ir taip skatinti latvių kalbotyros terminijos plėtrą. Adresatas – kalbininkai, latvių kalbos mokytojai, aukštųjų mokyklų pedagogai, kalbos specialybių studentai ir kt.

Pirmiausia norėtsi išsamiau apibūdinti naująjį terminografijos leidinį. Iš bendrosios apimties pagrindinė, t. y. latvių terminų aiškinimo, dalis užima nuo 12 iki 463 puslapio (beje, tai galima atskirti ir vizualiai – puslapių kraštai nuspalvinti pilkai). Į Žodyną sudėta maždaug 2000 latvių kalbotyros terminų, kurių atitikmenys pateikiami anglų, vokiečių ir rusų kalbomis. Terminų pateikimo principas – abėcėlinis. Žodyne yra nuorodų į susijusius terminus, kurie padeda geriau perprasti jau apibrėžtą sąvoką (jie pridedami su nuoroda *sk. arī* [žr. taip pat]). Čia nemaža iliustracinių pavyzdžių atskirų terminų straipsniuose, dažniausiai prie terminų, pavadinančių įvairius rašto tipus, pavyzdžiui, *antikva, glagolica, hieroglifs, piktogramma*. Taip pat pavieniuose Žodyno straipsniuose esama įvairių schemų, kurios padeda geriau suprasti terminu pavadintą sąvoką (*salikta vārdkopa*¹ [sudėtinis žodžių junginys], *semantiskais trīsstūris* [semantinis trikampis], *vienkārša vārdkopa* [vientisasis žodžių junginys] ir kt.). Žodynas keturkalbis, todėl patogumo

¹ Latvių kalbos pavyzdžiai verčiami į lietuvių kalbą ir rašomi laužtiniuose skliaustuose, išskyrus tuos atvejus, kai abiejose kalbose vartojami tarptautiniai terminai arba terminų formos vienodos. Jeigu nėra vartosenos tradicijų lietuvių kalbotyroje arba taip tiksliau atspindima latvių kalbos termino sandara, vertimas gali būti pažodinis. Tai pažymėta žvaigždute (beje, panašiai daro ir kalbamojo Žodyno autoriai, pavyzdžiui, *neologija** / a. *neology* / v. *Neologie** / kr. *неология**).

dėlei jame pateikiamos kiekvienos užsienio kalbos terminų rodyklės. Jos išsiskiria tuo, kad kiekvienoje pridėti ir vertimai į latvių kalbą. Iš bendros Žodyno apimties rodyklės užima apie vieną trečdalį – nuo 464 puslapio. Be jokios abejonės, toks būdas praktiškas, nes nebereikia ieškoti latvių atitikmens pagrindinėje Žodyno dalyje. Dar reikėtų pridurti, kad daug informacijos, palengvinančios naudojimąsi, yra Žodyno sandaros aprašyme – esama tam tikrų sutartinių dalykų, kuriuos Žodyno vartotojas supras tik išsamiai su juo susipažinęs.

Iš terminų atrankos matyti, kad Žodyne nemaža naujų įvairios sandaros kalbotyros terminų: *kods*, *diskurss*, *korpus*, *makrosociolingvistika*, *kon-situācija*, *kultūraišguvums* [kultūrinis skolinys*], *viltusdraugs* [netikrasis (vertėjo) draugas*], *tekstveide* [teksto kūrimas], *jauniešu slengs* [jaunimo slengas], *komunikatīvā kompetence* [komunikacinė kompetencija] ir kt. Dalis jų – tarptautiniai skoliniai, kiti savos kilmės arba mišrūs dariniai (panašių randama ir lietuvių kalbininkų darbuose). Pastebėtina, kad kai kurių kalbotyros atšakų, tarp jų ir naujųjų, terminija Žodyne gana plačiai išplėtoti ir atspindėta. Ypač išsiskiria onomastika, sociolingvistika, translatologija, arba vertimo teorija. Pavyzdžiui, į naująjį Žodyną pateko sociolingvistikai aktualūs, neretai sinonimų turintys terminai: *alohtonā minoritāte* [alochtoninė mažuma], *aizstājošā divvalodība*, *aizstājošais bilingvisms* [pakeičianti dvikalbystė*, pakeičiantis bilingvizmas*], taip pat vertimo teorijai ir praktikai reikalingi terminai – tarp jų nemaža latvių kalbos darinių, dažniausiai dūrinių: *assvaloda*, *galvenā starpniekvaloda* [ašies kalba*, pagrindinė kalba tarpininkė*], *avotvaloda* [šaltinio kalba*], *mērķvaloda* [tikslų kalba*]; *attulkojums*, *pretoirziena tulkojums* [atgalinis vertimas*, priešingos krypties vertimas*], *čuksttulkošana* [vertimas pašnibždomis*] ir kt.

Daug dėmesio skiriama terminologijos srityje vartojamai terminijai². Vien su šaknimi *term-* kalbamajame Žodyne pateikta net 19 šios srities terminų (palyginimui galima paminėti, kad lietuvių *Kalbotyros terminų žodyne* su šia šaknimi minimi tik 3 – *terminas*, *terminija* ir *terminologija* (Gaivenis, Keinys 1990)), pavyzdžiui: vientisiniai – *terminēma*, *terminelements* [sudėtinė termino dalis], *terminogrāfija*, *terminzinātne* [terminų mokslas*], *terminoloģija* ir sudėtiniai divžodžiai – *termina noteikšana*, *termina identificēšana* [termino nustatymas, termino identifikavimas], *terminoloģiskā funkcija* [terminologinė funkcija], kai kurie sudėtiniai daugiavodžiai – *terminu pieņemamības vērtes*

² Lietuvių kalba išleistas atskiras žodynelis, kuriame pateikta maždaug 200 terminologijoje vartojamų terminų (Kvašytė 2005).

skala [terminų priimtimumo vertės skalė*]. Taip pat nemaža šios kalbotyros šakos terminų randama pagal abėcėlę (*apakštermins* [rūšinis terminas], *viršjėdziens* [gimininė sąvoka] ir kt.), be to, kartais tai gali būti kitų kalbotyros atšakų terminai, kurie, remiantis jų apibrėžtimis, priskirtini terminologijai.

Kai kurie į kalbamąjį Žodyną įtraukti terminai rodo latvių terminologų terminų kūrimo veiklą apskritai, pavyzdžiui, vietoj angliškojo skolinio sukurtas ir sėkmingai įdiegtas informatikos srityje terminas *dators*, išstūmęs anglybę *kompjūters* [kompiuteris], kuri vartojama dažniausiai vien šnekamojoje kalboje, pritaikytas kalbotyroje. Tai nulėmė faktas, kad apskritai šis darinys (lotynų kilmės žodžio *dati* [duomenys] šaknies ir tarptautinės priesagos *-ors* [-orius] kaip prietaisui pavadinti tinkamos darybos priemonės vedinys) pasižymi darybiniu patogumu. Gausybė latvių terminijos naujadarų su šaknimi *dator-* arba iš jos padarytais būdvardžiais patvirtina šį požiūrį, pavyzdžiui: *datorklase* [kompiuterių klasė], *datorprogramma* [kompiuterinė programa], *datortīkls* [kompiuterių tinklas]. Naujausią kalbotyros terminiją papildė tokie terminai kaip *datorizētā tulkošana* [kompiuterinis vertimas], *datorlingvistika* [kompiuterinė lingvistika]. Su šaknimi *dat-* sudarytas ir terminas, dėl kurio formos diskutuota jau kurį laiką – *datubāze* [duomenų bankas*] (įdomu, kad latviai ir lietuviai panašiai sąvokai pavadinti pagrindu pasirinko skirtingus tarptautinius žodžius – vieni *bazē* (< gr.), kiti *banką* (< it.)). Iš pradžių vartotas kaip sudėtinis dvižodis terminas *datu bāze*, Žodyne fiksuotas pritaikius latvių kalbai ypač būdingą tendenciją – sudėtinių terminų vartimą vientisiniams, nes dūriniai kaip vienas iš produktyvių terminų tipų leidžia reikšmę išreikšti abstrakčiau nei dviejų (ar daugiau) žodžių junginiai.

Žodyne yra ir daugiau tokių pavyzdžių, kai linkstama plačiau vartoti pagal tam tikrus modelius sudarytus vientisinius terminus vietoj sudėtinių terminų: *etnosemantika*, *etnolingvistika*, *etnotoponīms*; *apakšjėdziens* [rūšinė sąvoka], *apakšnozare* [atšaka], *apakštermins* [rūšinis terminas]³; *defiskopa* [su brūkšneliu rašomas junginys*] (plg. ir trijų dėmenų dūrinį *defiskoptermīns* [brūkšnelinis (su brūkšneliu rašomas) terminas*]), *defisrakstījums* [rašymas su brūkšneliu*], *defissavienojums* [junginys su brūkšneliu*]; *hibrīdtermins* [hibridinis terminas], *hibrīdvārds* [hibridinis žodis], *hibrīdvaloda* [hibridinė kalba], taip pat kai kurie kiti kalbos tipai: *avotvaloda* [šaltinio kalba*], *cilmvaloda* [kilmės kalba*], *aizguvējvaloda* [pasiskolinanti kalba*]. Nors toks būdas nėra svetimas ir lietuvių terminijai (tai paliudija kai kurie iš minėtų

³ Visi šie terminai latvių kalba sudaryti su dėmeniu *apakš-*, kurio pagrindinė reikšmė atitiktų žodžio *apakša* reikšmę „apačioje, žemiau“; į lietuvių kalbą jie verčiami įvairiai.

pavyzdžių atitikmenų), latvių kalbai tokio tipo dariniai ypač būdingi – tai galima laikyti vokiečių kalbos įtaka (Keinys 1994: 89).

Žodyne taip pat esama daugiažodžių sudėtinių terminų, nors jų nėra gausu. Retai pasitaiko keturžodžių terminų: *augsta mēles pacēluma patskanis* [aukšto liežuvio pakilimo balsis], *salikta teikuma struktūras shēma* [sudėtinio sakinio struktūros schema], *salikts kombinēta saistījuma teikums* [sudėtinis kombinuotas sujungiamasis sakinytis], šiek tiek dažnesni trižodžiai: *pārejošs darbības vārds* [tranzityvinis veiksmazodis], *vārda formālais variants* [žodžio formalusis variantas], *indoeiropiešu valodu saime* [indoeuropiečių kalbų šeima], *latgaliešu rakstu valoda* [latgalių rašto kalba] ir pan.

Gana paplitęs terminų fiksavimo ir vartojimo būdas yra sinonimija. Ne išimtis ir naujasis latvių terminografijos leidinys, kuriame yra įvairių tipų sinonimų, t. y. kai sinonimiški vientisiniai terminai arba sudėtinių terminų pagrindiniai ar šalutiniai dėmenys. Tai gali būti ir latviškos, ir tarptautinės kilmės absoliutieji arba darybiniai sinonimai, pavyzdžiui: *galotne*, *fleksija* [galūnė], *divvalodība*, *bilinguisms* [dvikalbystė], *lidzartikulācija*, *koartikulācija* [koartikuliacija], *devējvaloda*, *donorvaloda* [duodančioji kalba*, kalba donore], *diahroniskā valodniecība*, *diahroniskā lingvistika* [diachroninė kalbotyra]. Taip pat pasitaiko su lotynų kalbos ekvivalentais šalia: *saliktā nākotne*, *futūrum II* [sudėtinis būsimasis laikas], *darbības lietvārds*, *nomen actionis* [*veiksmo daiktavardis]. Viena kita sąvoka turi net po tris variantus (tai dažniausiai sudėtinis terminas, jo sutrumpintas variantas ir tarptautinis terminas): *atvasināts vārds*, *atvasinājums*, *derivāts* [išvestas žodis, vedinys, derivatas], *bahuvrihi*, *bahuvrihi saliktenis*, *citnozīmes saliktenis* [bahuvrihi dūrinys, kitos reikšmės dūrinys*]. Žodyne esama ir vis dar diskutuotinių terminų, kurie palikti sinonimiškai, pavyzdžiui, *anglisms*, *anglicisms*⁴. Pagrindinė problema kyla dėl dėmens *-ic-*, kuris, kaip ne kartą yra teigusi V. Skujinia, neturi jokieo semantinio krūvio ir todėl nereikalingas.

Kalbant apie daugiareikšmiškumą reikia pasakyti, kad tokių kalbotyros terminų nedaug, nors kai kurių daugiareikšmių terminų Žodyne vis dėlto pasitaiko. Tai ir skirtingose, ir vienoje kalbotyros atšakoje vartojami *akomodācija* – ir fonetikoje, ir sociolingvistikoje, *anafora* – ir stilistikoje vartojama figūra, atskleidžianti santykį tarp žodžio ir prieš tai minėto žodžio, ir terminas, *alonīms* onomastikoje – ir kaip tikrinio vardo variantas, ir pseudonimas.

Svarbi Žodyno dalis yra apibrėžtys. Jų esama įvairių: ir glaustų, ir išsamų. Kai kurios net labai glaustos, panašios į sinonimus arba skiriančios vieną

⁴ Latvių kalba neturi savos kalbos vedinio kaip lietuvių kalba – *anglybē*.

sąvoką nuo kitos: *semasiologs* – *semasiologijas speciālists*; *sintaksists* – *sintaksės speciālists*; *reģionālais dialekts* – *teritorijai raksturīgs dialekts atšķirībā no sociolekta* [regioninis dialekts – teritorijai būdingas dialekts skirtingai nuo sociolekta]. Kitos apibrėžtys papildytos iliustracine medžiaga, o tai iš Žodyno vartotojo pozicijų vertintina teigiamai, nes kartais geriau perprasti reiškinį padeda vienas kitas aptariamojo reiškinio pavyzdys, nei vien teorinis apibūdinimas. Esama ir išsamesnių apibrėžčių, kuriose randama daug papildomos informacijos apie vieną ar kitą reiškinį, pavyzdžiui, *lietiškų rakstu valodas stils*, *lietiškais stils* [dalykinių raštų stilius, dalykinis stilius] – *Funkcionālais valodas paveids jeb stils, ko lieto oficiālos dokumentos. Lietišķo rakstu stilā lieto emocionāli neutrālus izteiksmes līdzekļus, to raksturo standartizēta, maksimāli unificēta izteiksme, stingras un lēni mainīgas normas, izteiksmes līdzekļu ekonomija, speciālās terminoloģijas un standartizētu konstrukciju lietojums, liels lietovārdu īpatsvars. Latviešu valodas lietišķo rakstu stilam raksturīga citvalodu ietekme.* [Funkcinė kalbos atmaina arba stilius, vartojamas oficialiuose raštuose. Dalykinių raštų stiliuje vartojamos emocionali neutralios raiškos priemonės, jį apibūdina standartizuota, maksimaliai unifikuota raiška, griežtos ir lėtai besikeičiančios normos, raiškos priemonių ekonomija, specialios terminijos ir standartizuotų konstrukcijų vartojimas, didelis daiktavardžių lyginamasis svoris. Latvių kalbos dalykinių raštų stiliui būdinga ryški kitų kalbų įtaka]. Tokia apibrėžtis prilygsta stiliaus požymių aprašymui enciklopedinio ar mokomojo pobūdžio leidinyje. Žinoma, ne visos apibrėžtys Šiame Kalbotyros terminų žodyne tokios išplėtotos. Tikrų enciklopedinių duomenų yra termino *ātrraksts*, *stenogrāfija* [greitraštis*, stenografija] apibrėžtyje, kur pasakoma, kada atsirado toks rašymo būdas, kas jį išrado ir pan.

Įvairiapusiškai nagrinėjant Žodyną ir su jo rengimu susijusią informaciją randama sąsajų su Lietuva. Žodyno pratarinėje paminėta, kad jo ekspertu buvo Axel Holvoet (beje, jo vardas ir pavardė pagal visas latvių kalbos taisykles sulatvinta – Akselas Holvutats) iš Lietuvių kalbos instituto. Pačiame Žodyno turinyje kartais minima lietuvių kalba, pavyzdžiui, įtraukti tokie terminai kaip *lietuviēšu filoloģija* [lietuvių filologija], *lietuviēšu valoda* [lietuvių kalba] ir sinonimiški terminai *lietuvisms*, *lituānisms* [lietuvybė, lituanizmas], *lietuvistika*, *lituānistika* [lituanistika], taip pat savo reikšmėmis lietuvių kalbą apimantys terminai *baltisms* [baltizmas], *baltistika*, *baltu filoloģija* [baltų filologija], *baltu valodas* [baltų kalbos]. Literatūros sąrašė tarp 113 pozicijų įvairiomis kalbomis paminėti ir keli lietuvių kalbininkų darbai: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (1996), *Lietuvių kalbos enciklopedija* (1999), *Lithuanian Grammar* (1997), A. Paulauskienės *Lietuvių kalbos*

morfologija (1994), Vinco Urbučio *Žodžių darybos teorija* (1978), Adelės Valeckienės *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika* (1998), Zigmo Zinkevičiaus *Kalbotyros pradmenys* (1980). Tiesa, pastebėtas netikslumas – lietuvių *Kalbotyros terminų žodynas* minimas be autorių (žr. 27-ą poziciją), todėl į abėcėlinį literatūros sąrašą pagal pavadinimą pateko prie *K* raidės, o ne prie *G*, kaip turėtų būti pagal autorius).

Reikia pripažinti, kad *Žodyne* neapsieita ir be tam tikrų netikslumų. Ne iki galo sutvarkyta struktūra, pavyzdžiui, trūksta kai kurių terminų, į kuriuos esama nuorodų prie susijusių terminų: *sinekdoha* – *poētiskā sinekdoha* [poetinė sinekdocha], *leksiskā sinekdoha* [leksinė sinekdocha], tačiau nė vienos iš pastarųjų nėra nei prie raidės *P*, nei prie *L*. Dėl kelių kitų terminų įtraukimo į *Žodyną* galima būtų suabejoti – ar šios srities terminų *Žodyniui* tinkami *vārdabrālis* [bendravardis], *vārdamāsa* [bendravardė], *tēls* [vaizdas], *tauta*. Tačiau nei tai, kad nerandama kai kurių atitikmenų abėcėlės tvarka sudarytame *Žodyne* (tik prie susijusių terminų kaip galimybė palyginti), nei tai, kad literatūros sąrašė kažkas ne taip įrašyta, nei tai, kad kai kurie terminai nereikalingi ar abejotini, nemenkina jo turinio ir reikšmės bei svarbos Latvijos mokslo kalbos raidai, latvių kalbotyros mokslui.

Latvių terminografijos leidinys puikiai parengtas ir turinio atžvilgiu, ir vizualiai bei poligrafiškai. Tokio terminografijos principus atitinkančio kalbotyros leidinio pasirodymas yra svarbus, o pasirodė jis laiku, kai randasi daugybė naujų reiškinių apskritai gyvenime, ir kalboje, nes mokslo kalba keičiasi, tobulėja. Tai galėtų būti rimta paskata lietuvių kalbininkams, beveik du dešimtmečius besinaudojantiems turimu *Kalbotyros terminų žodynu* (Gaivenis, Keinys 1990), sekti kaimynų ir kolegų pavyzdžiu – plėtoti lietuvių kalbotyros terminiją ir rengti naują leidimą.

LITERATŪRA

- Gaivenis K., Keinys S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas.
Keinys S. 1994: Latvių terminologijos tvarkymo principai. – *Terminologijos vagos*, 87–90.
Kvašytė R. 2005: *Mokomas terminologijos žodynelis*, Šiauliai.
VTV 1963: *Valodniecības terminu vārdnīca*. Sast. R. Grabis, Dz. Barbare, A. Bergmane, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Gauta 2008-12-23

Regina Kvašytė
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai
E. paštas: kvasyte@hu.su.lt